

Simon Ferenc:

Aforizmak Hegel *Wastebook*-jából

Ma már nem könny megérteni, hogy száz vagy kétszáz évvel ezelőtt mire szolgált egy *Wastebook*, mit jelentettek a xéniák. Kérked eszmevillanásokat? Kidobni való elmehulladékokat? A nap hordalékai voltak? A perc üzent bennük és általuk az órának? Befejezetlen mondatok temet je volt-e egy ilyen *Wastebook*? Vagy vendégnek átnyújtott ajándék? Vallomás talán? Egy kísérletez elme útkeresésének bizonytalan bizonyúsága?

Anyám még naplót írt, életem első harminc évében levelet még én magam is írtam. Nem csak regisztrálva a megtörténeteket, de egy kicsit üzenetként is. Aforizmakat soha nem írtam, -- nem is akartam írni. Olvasni is csak gimnazista koromban olvastam ilyesmiket. Akkor még imponáltak nekem a kis okosságok, ahogy a salto mortale a cirkuszban, -- a mosollyá kiszenvedett veríték. Az elme kisülése egy gondosan megválogatott fogalomban -- ahogy a tektonikai erők merevednek szerkezetűt a gyémántban. A salto mortale ma már egy hátra bukófencet sem nagyon ér a szememben.

És mi a helyzet a *Hegel's Wastebook*-kal?¹ Először is összevesztem a lányommal a szó helyes kiejtését illetően. Másodszor, keresni kezdtem a szójelentések helyét a mondatban, a mondatok helyét a gondolattá érlelődött mondatban. Fogalmak mint útjelzők, érzületek mint a világnézet alaphangolásai. Az eredmények érdekesek, de nem nagyon fontosak. A kiérlelt mondat nem gondolat-kísérletek egyberendezése. Az alaphangsúlyok persze súlyok a megformált szerkezetben is. A rendszer-elv, a felvilágosodás észhite, a kétségek a pozitív vallások körül, a nemzet- és az állam-kérdés Németországra nézve. Vagy éppen a Schellinghez való (ekkor még) ambivalens viszony. De a filozófusnak nem aforizmagyűjteményt kell írnia, hanem elméletűt kell rendeznie a lét kérdéseit. Az érett férfi szándékosan lép túl ifjúkora szárnypróbálgatásain, szándékosan felejt el fiatalkorának olvasónaplóit és elcsúsztatja jteményeit, -- szándékosan rejti olyan helyre, ahol maga sem találja meg többé.

K. Rosenkranz, aki ezeket a kis írásokat először közreadta, Hegel-biográfiájában ezt írja: „Ha áttekintjük ezeket a pillanat készítése alatt keletkezett, többnyire össze nem illő, de zseniális eredetiségükkel mégis komoly hatást gyakorló kritikai xéniákat, felfedezték a szépségük éjt bámulatba. Tudományos kivonatok és könyvcímek sziklakövei közt törnek a napvilágra színes virágokként. Mindegyik töredék egy kis egész, alkalmi voltában is a kifejezés teljes határozottságát mutatja. Nem csak tartalmukat, de fordulataikat tekintve is nem eggyel -- persze tökéletesebben kibontva -- *A szellem fenomenológiája* Előszavában fogunk majd újra találkozni. Hegel egyre inkább megszabadul bennük attól az egyoldalú misztikus szemléletmódtól, amelybe a schelling-i filozófia kezdett ebben az időben beleüpedni.”²

Lukács György is fontos szerepet tulajdonít ezeknek a feljegyzéseknek: Hegel gondolati éréseinek, szellemi önállósodásának, módszertani elvei és egyéni munkamódszere fejlődésének egyfajta bizonyítékaiként, látteleiként kezeli őket. „Ezekből a visszapillantásokból -- írja Lukács *A fiatal Hegel*-ben -- igen érdekes kép bontakozik ki Hegel első jénai korszakának szellemi állapotáról és munkamódszeréről. ... Lényegében már világos elképzelése van a középponti problémáról, és most ... rendületlenül továbbhalad, hogy nézeteinek helyességét a valóság különösségeinek egész rendszerén tegye próbára.”³

A nagyjából száz kisebb-nagyobb bejegyzés -- ha derék kazualistaként akarunk eljárni -- tematikailag négy-öt alaprobléma alá rendezhető: a vallás, a filozófia mint tudomány, a rendszer-elv metodikai problémái, Németország szellemi és politikai státusza. Azok a témák tehát, amelyek a jénai korszak végére elméletűt kidolgozott mondat-formájukat is elnyerik: a *Különbség-írás*, a *Szkepticismus-tanulmány*, a *Hit és tudás*, a *Természetjog-tanulmány*, a *System der Sittlichkeit*, a *Verfassung*

¹ *Aphorismen aus Hegels Wastebook* (1803-1806). In: G. W. F. Hegel: *Jenaer Schriften 1801-1807. Werke* 2. Suhrkamp. Frankfurt am Main. 1970. 540-567. o. (A továbbiakban: *Wastebook*. -- A kapcsos zárójelek közé zárt aforizma-címek természetesen származnak: S. F.)

² Karl Rosenkranz: *Georg Wilhelm Friedrich Hegels Leben*. Darmstadt. 1998. -- Unveränd. reprograf. Nachdr. der Ausg. Berlin, 1844. 199. o.

³ Lukács György: *A fiatal Hegel. A dialektika és az ökonómia összefüggéseiről*. Kossuth Könyvkiadó / Akadémiai Kiadó. 1976. 266; 267. o.

Deutschlands, a *Jenaer Realphilosophie*, és f képpen *A szellem fenomenológiája* alakjában. A *Wastebook* aforizmái – mint említettem – csak hangsúlyok, a bejárni kívánt út rendszertelenül kihe-lyezett irányjelz karói, s ezért áttekintésük, s f ként elemzésük sem formálhat igényt alaposabb elmé-lyülésre, illetve rendszerességre. Írásunk a *Wastebook* wastebook-ja – jó szándékú ismertetés, semmi több.

A filozófia módszere

Az aforizmak nagyobbik része a filozófia és a filozofálás módszerével, egy megvalósítandó egységfilozófia elvi lehet ségeivel, a kortárs filozófia alaptörekvéseivel való viszonytal foglalkozik. A feljegyzések 1803 és 1806 között keletkeztek. A jénai korszak els fele (1803-ig) a kritikai fel- vizsgálatról, a még csak körvonalalaiban érzett saját pozíció ezekhez való viszonyáról szól. 1803 után a saját pozíció átgondolása, fogalmi tisztázása kerül el térbe – párhuzamosan a saját korábbi pozícióra való kritikai visszatekintéssel.

Az els , és talán legnehezebb (úgy filozófiai, mint személyes-érzelmi) kihívás a schelling-i fi- lozófiához való változó viszony tisztázása. A schelling-i filozófiától való elszakadásban kétség kívül fontos szerepet játszik a tény, hogy Schelling 1803-ban otthagyja Jénát és Würzburgba megy. Ezáltal megsz nik a nyomás közvetlensége, amelyet a kész eredményeket produkáló schelling-i filozófia (Schelling komoly szakmai tekintélynek számít Jénában) és Schelling varázslatos, de egyben er teljes expanzív személyisége gyakorol ez idáig Hegelre. De közös munkájuk is véget ér a *Kritisches Journal der Philosophie*-ben; ez a közösség a Jénában eltöltött els évek alatt – úgy t nik – pszichésen, de filozófiailag is komoly mértékben „fogva tartotta”, Schelling hatása alatt tartotta Hegelt.

A schelling-i filozófiától való elszakadás dönt terrénuma mindazonáltal nem a személyesség területe, hanem a filozófiai elvek, a megismerés jellege tisztázásának gondolati, fogalmi közege. In concreto: a totalitás-probléma fogalmi megértése (a *történeti* aspektusnak a *logikaihoz* való viszonya, a *különösség* és az *általánosság* egymáshoz való viszonyának a kérdése, az *egység* problémája); a spe- kulatív gondolkodásnak az empirikus gondolkodáshoz való viszonya (a *tapasztalat* jelent sége a tu- dományos gondolkodásban, a *kritikai* filozófia határainak kérdése).

A Schelling-gel, illetve a schelling-i iskolával szemben megfogalmazott f bb – nem egyszer igencsak szarkasztikus -- feljegyzések az alábbiak.

„[Az abszolútum] Ha az abszolútum elcsúszik, s a földre l, ahol sétálgat, a vízbe esik, akkor hal lesz, egy organikus lény, él lény. Ha ugyanígy elcsúszik, és a *tiszta gondolkodásba* esik -- hisz nem feltétlenül a tiszta gondolkodás az abszolútum igazi terepe --, akkor, ide csöppenve, valami rossz- szá, valami végessé kell válnia, amir l tulajdonképpen -- ha nem hivatalból történik -- szégyenke- zve kellene beszélni, még ha tagadhatatlan is, hogy van logika benne. A víz hideg, értéktelen elem, de az élet mégis igencsak jól megvan benne. A gondolkodás sokkal értéktelenebb elem lenne? Az abszolú- tumnak tényleg rosszul kellene éreznie magát, rosszul kéne viselnie magát benne?“⁴

„**Természetfilozófia.** Hosszú id nek kell még eltelnie, míg hetvenkeds nélkül ítékezhetünk benne. – Beismer vallomás t le, vagy merész kijelentések és állítások vele szemben. Az *abszolútum*: sötétben minden tehén fekete. Az abszolút megismerés olyan óriássepr , amely mindent maga alá söpör, *qui fait la maison nette*.“⁵

„[A filozófia igazsága] Nagyon jól emlékszem, milyen hosszú ideig forgolódtam a tudomá- nyok körül, szintén azt gondolva, hogy ami közismert bel le, az még nem minden. A hangoztatott kifejezések arra a következtetésre készítettek, hogy a lényeg még a háttérben rejt zik, és mindenki sokkal többet tud annál, mint amit kimond, nevezetesen a szellemr l és az okokról. Miután hosszú ideig hiába kerestem, hogy hol található, amir l állandóan beszéltek, és aminek a nevében cselekedtek, mintha a legközismertebb dolog és legmindennapibb ügy lenne, miután tehát nem leltem az igazságot

⁴ *Wastebook*. 543. o.

⁵ *Wastebook*. 561. o.

és annak bizonyosságát, arra jutottam, hogy valójában nincs is benne semmi egyéb, mint amit eddig is helyesen gondoltam, -- talán csak a bizakodás hangja, az önkény és az elbizakodottság.“⁶

„**Tudomány.** Biztosíthatjuk önmagunkat és másokat, hogy rendelkezünk vele. De hogy valóban így van-e, azt a közvetlen környezetünk dönti el, a jelenkor, esetleg az utókor, ha az elbbi már tetszését nyilvánította. De a tudat annyit emelkedett a veltség tekintetében, s a fogalmi gondolkodás merev szívóssága annyival képlékenyebbé és gyorsabbá vált, hogy néhány év, és már itt is áll el tünk az *utókor*. A kanti filozófia felett már rég pálcát törtek, míg a *wolff*-i filozófia ötven évig vagy tán tovább is tartotta magát. A *fichte*-i filozófia álláspontjának alapmeghatározásai hamar tudatosodtak. Hogy a *schelling*-i filozófia lényege micsoda, az rövid időn belül nyilvánvalóvá válik. Hamarosan ítélni lehet felette, hiszen már majd' mindenki érti. De ezeket a filozófiákat nem annyira a bizonyítékok diszkreditálják, mint inkább az empirikus tapasztalat, hogy mit is lehet kezdeni velük. Vakon oktatgatják híveiket, de a szövedék egyre vékonyabb lesz, s végül meglepve tapasztalják, hogy a pókháló áttetsző hálójává foszlott a szövet. Úgy olvadt el kezeik között, akár a jég, úgy futott ki ujjai között, mint a higany, anélkül, hogy tudnák, mi történt velük. Nincs is már semmijük, és aki bölcsességet árulató markukba néz, nem lát semmit, csak az üres tenyerüket, és gúnyolódva áll tovább.“⁷

De a schelling-i filozófiához való viszony újrafogalmazásának mintegy oldalvívén felbukkan a jénai romantika (a Schlegel fivérek), a német felvilágosodás egyes törekvéseitől való elhatárolódás határozott szándéknyilatkozata is.⁸ A filozófia feladatának ismert hegeli felfogása („közrem ködni abban, hogy a filozófia levethesse a tudás szeretete nevét, és igazi tudássá váljon”) körvonalazódik itt Schlegel *elmeél*-konceptiója elleni burkolt polémia formájában.

„**[Eszmevillanás.]** A *tudomány igazsága* az állandó, a mindent bevilágító és megörvendeztető fény, a meleg, amelyben a hasznos és üdvös dolgok kicsíráznak, és amely a belső értékeket az élet minden területére szétteríti. Az *eszmevillanás* ellenben csak *Kapaneus* (), aki ezt a mennyei tüzet, mert csak formálisan utánozza azt, inkább megsemmisíti, és semmilyen valóságos élethez nem jut el.“⁹

„**[Poétika.]** A teljesség persze mindenütt *egyedi*, de – különösen a művészetben – épphogy a *kiváló*: a szobrot nem kell megpróbálni kiszínezni, a kórus költészetét nem kell a személyes drámasággal egyesíteni, ahogy a filozófiát sem kell átpoétizálni; -- tartanunk kell magunkat a szükségszerű megkülönböztetéshez.“¹⁰

Az értelmi kritika rideg semlegességével szemben, amely csak tudni akar, de *részt venni a dolgokban* nem, fogalmazza meg Hegel az alábbi két aforizmát:

„**[A filozófia igazsága.]** A legfontosabb szubjektív vonás a tudományok tanulmányozásakor az önmagunkkal szembeni becsületesség. Könnyű kijelenteni, hogy mindenben kételkedni kell, -- a kérdés azonban az, hogy ez a kételkedés elvezet-e az igazsághoz. Az üres szó, ha lényegét tekintve nem is tagadja az egész természetet, csupán csak színlelés, és szörnyű, ha az emberek be akarják csapni, vagy hagyják becsapni magukat vagy mászt.“¹¹

„**[A fogalmak hatalma.]** Az olyan szavak mint az *örök*, a *szent*, az *abszolút*, a *végtelen* felémel érzéssel töltik el az embert, felmelegítik, felhevítik a szívét. Olyan hatalmak ezek, amelyek irányítják t, ide-oda mozgatják, és hatalmuk jele, hogy az ember otthonosan érzi magát velük. A görögök szemléletű istenei k, akik az északiak számára csupán absztrakciók, szavak, ezek ideális formái. A megértés felszámolja hatalmukat. Elfordulnak tőlük. Ahelyett, hogy támaszkodna mozzanataikra, visz-

⁶ *Wastebook*. 566. o.

⁷ *Wastebook*. 548-549. o.

⁸ A jénai korszak elméleti kihívásairól, a hegeli filozófia első eredményeiről részletes elemzést ad könyvem: Simon F: *Hegel élete és filozófiája*. Id. k. 79-95. o.

⁹ *Wastebook*. 545. o.

¹⁰ *Wastebook*. 559. o.

¹¹ *Wastebook*. 549. o.

szahúzódik el lük, érzéketlen érthet séggel néz keresztül rajtuk. Ha megismerésük fel is szabadítja az embert, az ént, ez a rajtuk való tülemelkedés mégis megsemmisíti a hevületet, felszámolja az érzést.“¹²

A saját filozófia ontológiai kiindulópontja a Wastebook horizontján belül is a *létez* pozícionálásának, a *dolog* léthelyzetének a kérdése. A filozófiának a *dologgal magával* kell foglalkoznia; a dolog a filozófia tárgyi igazságának a bázisa és egyben biztosítéka. A filozófia a konkrétumhoz, ezen belül a különös meghatározottsághoz, a meghatározottságok egységéhez utalja oda a gondolatot, a fogalmat. Az antik metafizikai nagytradíció elvárásának megfelel en: a „dolgokat önmagukban kell tekinteni, hogy mik is azok voltaképpen, amikr l elmélkedünk”¹³ Az érett rendszer az *intentio recta*-nak ezt a követelményét majd így fogja megfogalmazni: egy dolog igazi megismerésének olyannak kell lennie „hogy az önmagában határozza meg magát, s nem kívülr l kapja állítmányait”.¹⁴

A Wastebook megfogalmazásai:

„**[Igazság.]** A tanulás azt jelenti, hogy igazként akarjuk megkapni azt, amit mások gondoltak. De ha ezáltal csupán a hamishoz jutunk el, akkor nem ismerjük meg magát a dolgot.“¹⁵

„**[Magával a dologgal foglalkozni.]** A rossz reflexió retteg attól, hogy elmélyüljön a dologban; túl akar lenni rajta, és mindig önmagába tér vissza. Az analitikus, ahogy Laplace mondja, a kalkulusra hagyatkozik, és elt nik számára a feladat, az áttekintés, a számítás egyes mozzanatainak az egészt l való függése. De nem csak az egyes egészt l való függésének a belátása a lényeges, hanem az is, hogy minden mozzanat, függetlenül az egészt l, maga is egész, -- ez jelenti a dologban való elmélyülést.”¹⁶

„**[A filozófia királyi útja.]** A szokásos királyi út a filozófiában azt jelenti, hogy el szavakat és recenziókat olvasunk, hogy hozzávet leges képet kapjunk a dologról.“ „Az igazi királyi út ellenben az önálló gondolkodás a tanulás során.”¹⁷

„**[Rendszer.]** Akik túl sokat ágálnak a filozófiai rendszerek ellen, azok figyelmen kívül hagyják azt a körülményt, hogy egy *meghatározott* rendszer filozófiai rendszer; a dönt körülményt tehát, - mintha figyelmen kívül hagynák, hogy egy tölgy fa.”¹⁸

Az objektivitásra való eme lelkes törekvésében azonban alkalmasint el is veti a súlykot Hegel:

„**[Kant.]** Csodálattal emlegetik Kantot, hogy nem filozófiát, hanem filozofálást tanít; mintha valaki asztalosságot, nem pedig asztalt, széket, ajtót, szekrényt csinálni tanítana.”¹⁹

Csakhogy a kanti szándéknyilatkozat nem az objektivitás-igény feladása, hanem a filozofálás örök, és örökké igaz alapintenciója – amelyet maga Hegel is követ, és egyértelm en ki is mond majd az *Enciklopédiában*: a filozófia „ne legyen elbeszélése annak, ami történik, hanem megismerése annak, ami igaz benne.”

Az igaz mindazonáltal az *egész* – ahogy a *Fenomenológia* majd fogalmaz. A Wastebook leg-er teljesebb ontológiai megfogalmazásai a *totalitás*-problémával kapcsolatosak, -- a totalitással, amely mind az ontológiai elv-tannak, mind a módszertannak a középponti problémája.

„**[Rendszer.]** Szükségszer , hogy a filozófia rendszerét a *maga egészében* tanulmányozzunk. Az elvben megtalálható minden, -- de csak burkoltan, látens módon, üres, formális fogalomként: nem

¹² Wastebook. 551-552. o.

¹³ Lásd: Platón: *Theaitétosz*. 154e.

¹⁴ G. W. F. Hegel: A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai I. A logika. Akadémiai K. Bp. 1979. (Kis-Logika) 81. o.

¹⁵ Wastebook. 558. o.

¹⁶ Wastebook. 554. o.

¹⁷ Wastebook. 556-557. o.

¹⁸ Wastebook. 557. o.

¹⁹ Wastebook. 559. o.

magya a dolog. Ahogy a fősvény erszényében az élvezetek csak lehet ségekként vannak jelen, de hiányzik a valóság, magának az élvezetnek a súlya.“²⁰

„[**Elv és konkrétum.**] Valamely tudomány tanulmányozása során az a döntés, hogy ne hagyjuk magunkat az elvek által eltántorítani. Az elvek általánosak és nem jelentenek túl sokat. Úgy történik, csak az tudja jelentésüket, aki a különös birtokában van. Az elvek gyakran rosszak; csupán a dolog tudatát jelentik, de a dolog gyakorlata jobb, mint a tudat...“²¹

„[**Genezis.**] Csak a tudat története után tudjuk meg, hogy mi is van a fogalom absztraktuma mögött. Fichte érdeme.“²²

A totalitás-szerű valóság-megközelítés követelménye a Hegel által kidolgozott *objektív spekuláció* vagy *többréteg reflexivitás* módszertanának a sajátos mozzanata. A spekuláció a dialektikus gondolkodásmód kifejezése, a többréteg reflexiónak az a módszere, amelynek segítségével a meghatározások *különbségei*, a sokréteg létjelentés a *fogalmi egységen belül* kifejezhető. Ahogy a *Hegel élete és filozófiája* fogalmaz: „A reflexió a hegeli elgondolásban nem a „konok értelemhez”, hanem az észhez tartozik: nem a különös meghatározásokra bontásnak, hanem a *totalitás reprodukálásának* a modus vivendije.“²³

A Wastebook-ban a megismerés spekulatív útjának a módszertanára is találunk fontos feljegyzéseket.

„[**A megismerés útja.**] Egy filozófiai rendszer alapelve a rendszer végeredménye. Jóllehet szeretjük egy színdarab utolsó jelenetét vagy egy regény utolsó oldalát elre elolvasni, avagy, ahogy Sancho, a rejtvény megoldását elre megmondani, a filozófiánál mégsem tehetjük ezt: a filozófia kezdete egyben a végeredménye is. Mindenesetre senki sem fogja az utolsó jelenettel vagy a puszta megfejtéssel beérni, hanem a *mozgást* fogja a lényegesnek *tartani*, amely által a végkifejlet megvalósul. A filozófia ellenfelei tagadják, hogy a különös az általános mozzanata lenne, és ennek megfelelően járnak is el, amikor állandóan az elvet ráncigálják el, mivelhogy az elv jeleníti meg az egészt. De csak annyira az övék egy ilyen egész, ahogy a matematika lenne a birtokuk, ha csak egy Euklidész-fóliánssal vagy egy olyan rabszolgával rendelkeznének, aki egyébként matematikus. A dologhoz magához nem lehet ingyen hozzájutni, -- mintha a vásárlás révén mindent megszerezhetnének, holott csak az elvet vagy az eredményt szereztük meg.

Ha az alapelveknél megállni felületesség volt, akkor a szemléletnél megállni, ahogy Jakob Böhme tette, miveletlenség. A tudás megszerzése nem a szemlélet vagy az alapelvek kihajítását jelenti, hanem belülről kifelé, illetve kívülről befelé haladó kidolgozásukat. Böhme tapasztalatát mélyebben gondolják, mint Jacobi hitét. De akik a különös, váltakozó vélemények mögé bújnak, és a miveletlenséget állítják az elterbe, ugyanúgy tévednek, mint akik az alapelveket lényegtelennek tartják. Amazok a miveletlen formát tartják a lényegnek, ezek a hit természetességét. (Jacobi: hitben születünk; kézszorítások, kedves Mendelssohn, stb.; ahogy az üres fej, szemforgató pietisták, akik a kezüket tördelik, anélkül, hogy bármit is mondani tudnának.“²⁴

„[**Értelem.**] A miveletlen ember elcsodálkozik, ha azt hallja, hogy az átfogó négyzete egyenlő a két befogó négyzetének összegével. Úgy gondolja, hogy másként is lehetne; kiváltképp retteg az értelemtől, és ragaszkodik a szemlélethez. Az ész értelem nélkül semmi, az értelem ész nélkül mégiscsak valami. Az értelemhez nem lehet ingyen hozzájutni.“²⁵

„[**Józan emberi értelem.**] Németországban mindig meg akarják védeni a *józan emberi értelem* a filozófia úgymond *túlkapásaival* szemben. Hiú fáradozás, mert ha a filozófia visszakozik is, mit

²⁰ Wastebook. 547. o.

²¹ Wastebook. 549. o.

²² Wastebook. 559. o.

²³ Lásd: Simon F: *Hegel élete és filozófiája*. Attraktor. Máriabesnyő – Gödöllő. 2009. 103. o.

²⁴ Wastebook. 550-551. o.

²⁵ Wastebook. 551. o.

sem érnek vele, hisz – semmijük sincs. Az igazi józan emberi értelem nem csupán paraszti nyersség, hanem szabad és következetes odafordulás is az igazsághoz a m veltség szféráján belül, a m veltség meghatározottságainak a felhasználásával. Paradox formában jelenik meg ez a kett sség egyrészt Rousseau-nál, aki mind a meghatározottságokat, mind az alapelvekben kifejez d m veltséget ellenérzéssel fogadja, másrészt Voltaire-nél vagy Helvetius-nál, akik a tapasztalatban, a megfontolásban, a szellemességben oldják azt fel...²⁶

„**A történeti logikáról.** Biztosak vagyunk benne, hogy az arany sárga. Ez a bizonyosság valószínű nek t nek. Éppoly valószínű nek, mint amikor azt mondjuk, hogy minden ember halandó: Cajus ember, tehát Cajus halandó. Soha nem hallottam ennyi lapos vacakságot. A megítélés a bens ben megy végbe, anélkül, hogy tudatosítanánk. Persze sok minden zajlik a bens ben, a vizelet kiválasztása például, vagy még rosszabbak. De ha a felszínre kerül, befogjuk az orrunkat. Épp így vagyunk az ilyesfajta ítéletekkel is.”²⁷

A vallás és az egyház

A kereszténység és a vallás Hegel számára már a tübingeni és a berni id szakban sem a személyes hit problémája, hanem az emberi ethosznak, a szabadságeszmény különös kifejez désének a történeti kérdése. És még inkább így van ez Jénában, ahol az emberi életre való kitekintés horizontja – annak következtében, hogy az emberi szocialitás megértési igénye egyre inkább a jelen társadalmi valósága, a kor él problémái felé fordítják a filozófust -- jelent sen kitágul. A vizsgálódás alapintenciója mindazonáltal még ezekben az években is a régi: a vallásnak és a m vészetnek a történelmi összélethez való viszonya tisztázásán keresztül kíván Hegel eljutni az emberi szocialitás lényegének feltárásához. E részben felvilágosító, részben értelemadó intenció töredékes kifejez dései az alábbi xéniák.

„**[Protestantizmus.]** Egy párt csak a felbomlásában létezik. Épp az bizonyítja, hogy a protestantizmus nincs többé, hogy a benne meglév különbségeket a jelenlegi egyesülési kísérlet közömbösíteni próbálja. Mert a felbomlásban formálódik csak meg valóságosan a bels különbség. A protestantizmus létrejöttével a katolicizmus bels szakadásai megsz ntek. Mostanában mindenki a keresztény vallás igazságát bizonygatja, csak azt nem tudni, hogy kinek; hisz nem a törökökkel van dolgunk.”²⁸

„**[Relativizmus.]** A rég történt dolgokra a svábok azt mondják: oly rég volt, hogy tán igaz sem volt. Krisztus is oly régen halt meg b neink miatt, hogy mindez tán igaz sem volt.”²⁹

„**[Imádkozz és dolgozz.]** *Ora et labora.* Imádkozz és átkozd el magad. Az átkozza el magát mármost, aki szentséggel; -- a vallásban egybeesnek olyan dolgok, amelyek egyébként különböznek egymástól. Átkozott legyen a föld, és arcod verejtékével edd a kenyered. A munka a világ megsemmisítését, vagyis átkos dolgot jelent.”³⁰

„**[A filozófia feladata.]** Ha a vallástól elfordulunk, akkor a filozófiától fogjuk elvárni, hogy lelkileg támogasson, s hogy helyettesítse a lelkészt.”³¹

„**[Faust.]** Faust túl sz nek találta az emberiség korlátjait, és vadul rontott nekik, hogy felszámolja ket a világban. Úgy találta, hogy elhanyagolják, elnyomják a nemes f ket, becsülik ellenben a tökfilkókat és a gazembereket. Fel akarta kutatni a morális rossz okát, az ember örökkévalóhoz való viszonyának az alapját; meg akarta tudni, hogy az örökkévaló irányítja- e az emberi nemet, s hogy t le származnak- e a gyötr ellentmondások. Meg akarta ismerni a dolgok okait, fel akarta tární a fizikai és a morális világ jelenségeinek titkos rugóit, és megérteni, hogy mi mozgatja azokat.

²⁶ Wastebook. 543-544. o.

²⁷ Wastebook. 541. o.

²⁸ Wastebook. 540. o.

²⁹ Wastebook. 545. o.

³⁰ Wastebook. 547. o.

³¹ Wastebook. 558. o.

Mindhiába! Az élet színpadára sietett tehát, ahol egymásba fonódik az erény és a bűn, ahol a jó élteti a gonoszságot, és a gonoszság a jót. Egyre jobban összezavarodott a szelleme. Látta, hogy a szabad teremtményeket a szükség láncai fojtogatják, kétségbe ejtette, hogy senki nem ura a tettének, s hogy mindez tán örökre így lesz. Örök bolyongásra van ítélve, miközben a láthatatlan hatalom, amely csúfolódnál látszik vele, sötét homályba, mély hallgatásba burkolózik. Minden homályos marad a számára, ahogy maga is örök talány.”³²

„[**Az ember ethosza.**] Nem az Isten, hanem maga az ember a felelős mindenért, mert visszaél a kapott adományokkal, mert rosszul használja képességeit, mert kishitű, mert tétlen. Mert visszaél azzal, ami boldogságát szolgálná: a vallással, az élet irányításával, a tudománnyal. Akkor érzi boldognak magát, ha néma nyugalomban, a nyüzsgő, tevékeny élettől távol élheti napjait, -- nem tudatosítja, hogy önmaga irányítja az életét, nem gondolja át, hogy miért Istent tartja mindennapjai mozgatójának. Miért nem magát az embert? Hát nem az ember határozza meg saját helyzetét és sorsát? Akaratán kívül rángatták tényleg bele az élet forgatagába? A nagy MIÉRT tér megint csak vissza.”³³

„[**Az ember rendeltetése.**] Az Istent már nem hibáztató, de függő segítség ismerő ember tudni akarja, hogy mi végre létezik. Ha nem is csikarhatja ki a választ, azt mégis tudni szeretné, hogy miért áll meg vele féltúton a természet, miért csak sejtetni engedti azt, amire nézve bizonyosságot követelne. Az ember az ura a sorsának és a rendeltetésének. Saját munkálkodásával mozdítja el vagy hátráltatja a morális világ helyes folyását; a koldustól a királyig az ember a morális világ mestere.

Az embert, ahogy a látható világ többi dolgát is, a törekvései mozgatják, azzal a különbséggel persze, hogy az embert a szabad akarat, a büntetésről és a jutalomról, a jóról és a rosszról való tudása képesíti erre. – Legyetem a rosszra irányuló hajlamot. Akaratom tisztasága, az az érzület, hogy az ész törvényei szerint cselekszem, az a meggyőződés, hogy egy olyan lény nem semmisülhet meg, amelyet az értelem irányít, nos ezek emeltek a magasba engem. –

A nemes lelkűek fáradhatatlan, merész, gyakran kilátástalan harca az istenek által teremtett kísértetekkel: a szív és az értelem meghasonlásával; a magas és az állati, alantas álmokkal; a tiszta és magasrendű érzéssel, hűsítéssel szemben a bűncselekményekkel; az észességgel és a tébolyal; az erőt szakkal és a szenvedő alázatossággal; az emberi társadalommal a maga csodáival és az esztelenségeivel, a szörnyeségeivel és az erényeivel.

-- Igen. De nem álom-e ez az entuziazmus, egy ábrándozó lélek pusztá álma? Igazolja-e ezt a hűvös értelem? Nem árnyékképek után futunk-e, és nem megyünk-e el ezen közben a lényeg mellett? Megvalósítható-e egy ilyen álom a világ jelenlegi állapota mellett, a jelenlegi viszonyok közepette?”³⁴

„[**Régi és maiak.**] A régi németek alapjaiban vidám emberek voltak. A nagyra becsült Ulysses-ből, akinek az élete tiszta komolyság, egy idétlen Eulenspiegel-t, az isteni Kirke-ből, akit büntetés igazságként tiszteltek annak idején, disznót csináltak. Az újabbak többé-kevésbé ugyanezt teszik, csak nagyobb komolysággal. Hajdanán a nép volt az istenek színlelése, a maiaknál az istenek színlelik a komoly cselekvést és megértést.”³⁵

„[**Művészetfilozófia.**] A műalkotások, a rosszak is, a jók is, Istent imádják. Szent borzongás, az egyediség megsemmisítése hatja át a gyülekezetet. De hirtelen fellélegzenek az emberek, rátekintenek az őket körülvevő lényekre, ráébrednek az élet élvezetére. Életként ismerik fel magukat, ráhangolódnak egymásra, megfogják egymás kezét, érzik egymást és mozogni, táncolni kezdenek. Sikongva ujjongnak a harmóniának, a képek sokféleségének, és gondolkodásuk átalakul. A ritmus mértéke eltünteti a szubjektivitást, az önkényességet. Az egyének az objektív egység tagjaivá lesznek. Az egység mint néma, tudattalan erő veri a dobot, ahogy Kübelé, az istenek sanyja. Így élvezzi az istenség önmagát, és az ember azonosul vele. Élvezi az istenek ételét, de lelkét legbelül végtelen fájdalom járja át, a

³² Wastebook. 554-555. o.

³³ Wastebook. 555. o.

³⁴ Wastebook. 555-556. o.

³⁵ Wastebook. 541-542. o.

lélek belsejének teljes összetörtsége. Isten feláldozta magát, átadta magát a megsemmisülésnek. Isten meghalt, elhagyatottsága miatt teljes kétségbeesés uralja el az embert.”³⁶

„[Aszkézis.] Szent Iván tüzének örömét kéne általánossá tenni. Tüzek sokaságát gyűjtani a hegyekben. Az első tüz öröme ébredne életre, igazi vallási öröm. Hisz önmagunkban telne kedvünk, önmagunkban mint a természet részeiben. Becsülnénk magunkat, tudatosítanánk magunkat, törvényesítenénk magunkat általa. Csak komolyan kell vennünk ezt az örömet, s istentiszteletté magasztosul. De nem vesszük komolyan. A fájdalom vallásában élő ember megveti örömteli boldogságát, tudatosan elfordul tőle. Nem így az ókori görögök, akik magát az étkezést is istentiszteletté emelték, tudatosan, szándékosan élvezték. Nálunk az unalom vert tanyát. A társaság szégyelli az evést. Nincsenek komolyabb és egyben vidámabb emberek a görögöknél.”³⁷

Németország státusza

A *Németország alkotmánya* című, 1802-ben született politikai pamfletet a reményvesztettség, a depresszív szomorúság hangulata uralja. Vezérmondata – „Németország nem állam többé” -- már az írás elején elhangzik, s a tanulmány tulajdonképpen nem más, mint ez szikár kijelentés elemző elméleti bontása. „Németország államjogi semmisségének az alapja a magánjogi berendezkedés, a széthúzó rendi érdekek, az izoláció – fogalmazza meg az anarchia legfőbb okát ebben az írásában Hegel. Filozófusunk egy olyan központosított államhatalmat vizionál, amely a hatalmi koncentráció mellett a rendi képviselőket is megtartaná.”³⁸ A fejtegetés epikus jellegű, -- a filozófus objektív oknyomozása, amelynek a nemzetállam restaurálásának feltételeit kell (kéne) felkutatni és rögzíteni.

Az ez idő tájt keletkezett, s alant közreadott nemzet-feljegyzések tisztán szubjektív-poétikusak: ironikusak, s tiszarkasztikusak. A reményvesztettség epikus bűjűjét a német tehetetlenségnek, önzésnek, népnemzeti ostobaságnak szánt intellektuális ostorcsapások gúnyos csattogása töri meg és nyomja el. A fájdalom persze ebben az (ön)ostorozó, semleges távolságtartással kérkedő iróniában is valódi fájdalom marad, amit a hegeli életfolyamban majd csak a *Jogfilozófia*-koncepció önáltató, megvalósultnak hazudott nemzetállam-képe fojt le. Persze csak időlegesen, hogy a harmincas évekre utat engedjen a megszenvedett igazságnak: az átélt és megértett végső belátásnak: a rezignációnak, -- az ésszerű államjogi német megvalósíthatóságát illető lemondás alapérzületének.

„[Nem állam.] »L'empire germanique est un être moral sans action par lui même, et il est un corps, mort par sa constitution.« Németország nem monarchia vagy valami hasonló, nem állam, hanem birodalom. Vagy még inkább, ha államnak kéne nevezni, egy olyan szemlélet, amely üres.”³⁹

„[Háború.] ... A franciák közölték a Német Birodalommal, hogy hadban állnak vele. Jóllehet egyetlen kézben sem volt fegyver – néhány nyárspolgárt kivéve, akik nem számítanak. Mindazonáltal a franciák közölték ezt, és mivel közölték, hagynunk kellett kirabolnunk magunkat. Később a Német Birodalom az újságból értesült róla – az asztalnál olvastuk, és képzelhetik, milyen örömet okozott, hogy ezt mondták –, hogy békét kötöttek. De hogy tudjuk, mit is jelent ez a béke -- a franciák udvarias emberek –, különösen célból, hogy elmondják nekünk, küldtek egy követet Németországba. Aki, hogy kétség se merüljön fel, magával hozott egy másik követet is. A németek mint jóra való emberek – ha két tanú mondja, biztosan igaz – természetesen elhitték, amit közöltek velük. Persze a németek is udvarias népek, és lovagiasan köszönetet mondtak érte.”⁴⁰

„[Európa kvékerei.] Önként átadunk inkább tízmilliókat, szembe köpetjük, lábbal tiportatjuk, megveretjük magunkat, mintsem egy millió önkéntest toboroznánk, és szabadon vállalnánk, hogy ha kapunk is, de adunk is sebeket az ellenségnek, -- ez a német nemzet alapérzülete. Jóllehet tized rész ráfordítással (pénzben és természetben) és ezrednyi szenvedéssel, szégyenhegyek megspórolásával,

³⁶ *Wastebook*. 563. o.

³⁷ *Wastebook*. 563-564. o.

³⁸ Lásd: Simon F: *Hegel élete és filozófiája*. Id. k. 93. o.

³⁹ *Wastebook*. 546. o.

⁴⁰ *Wastebook*. 542-543. o.

amit az elmúlt háborúban el kellett viselnünk, a veszteségek 9/10-edének elkerülése mellett a szenvedések 999/1000-ét takaríthatnánk meg, és szégyen helyett dicsőséget szerezhethetnénk. De kielégülünk azzal, hogy semlegesek maradunk, vagyis veszni hagyjuk a kétharmadot ahelyett, hogy egy harmadot kockáztatnánk. Megelégszünk a tartózkodással. Európa kvéker-nemzete lettünk. Hagyjuk magunkat mindentől megfosztani, s a kabát mellé -- igazán nemes lelkűen, nehogy rossz képet fessünk magunkról -- odadobjuk a zekét is. Ha a hatalmak egyike pofon csap az egyik oldalon, úgy fordulunk, hogy a másik oldalon is megtehesse ugyanezt. Ahogy Tertullianus a keresztényeket jellemezte.”⁴¹

„**Unterwalden:** pásztorélet. A szellemi múltveltség stagnálása. A restségre való hajlam táptalaja. A hitoktató függ a néptől, amely választja, és megélhetését biztosítja. Ez a függőség teszi intrikusá. Hízeleg a múltveletlen tömegnek, fürkészi a családi titkokat, befolyást és széleskörű hatalmat szerez a község lelkülete felett. De semmit nem kínál fel e hatalom birtokában a tudatlan és korlátolt embereknek, ami a szokásoson túlmenne; semmi hasznos iskolát, csak nyersséget, vadságot. A gazdag családok politikai érdeke, hogy a lelkész befolyását és hivatalát fenntartsák, s ama elvadultságot meghagyják...

A múltveletlen tömeg szabadság helyett szegénységet, elesettséget kap. A templomok imádkozókkal, az utak zarándokokkal, a temetők térdeplő emberekkel vannak tele. És romlanak az erkölcsök, káröröm az irigyelt gazdagság elvesztésekor, rágalmozás, hitszegés, hálátlanság mindenütt. Gyenge gazdaság, de pazarlás minden szegénység ellenére; kicsinyes, zsugori önzés. A földek parlagon hagyása, az erdők pusztulása, a hozzáértés hiánya ellenére is nincsen a luxus.”⁴²

Habent sua fata libelli. A személyes feljegyzéseket tartalmazó aforizma-gyűjteményeknek is megvan a maguk sorsa. Talán, hogy túllépjenek rajtuk, hogy elfelejtsék őket. Születésük órája haláluk órája is egyben – a véges létezés jellemző hegeli metafora igaz jelentése önnön gondolatöredékeit is megtalálja. De egykoron valakinek fontosak voltak. Másképp nem születtek volna meg. S ezáltal kacérkodnak a végtelennel.

⁴¹ *Wastebook*. 564. o.

⁴² *Wastebook*. 561; 562. o.